

TÜRKİYE'DE MİLLET İRADESİ PRENSİBİ'NİN İLK SAVUNUCULARINDAN İNKILÂB'CI MEHMED BEY

Şaban ORTAK*

Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlamasından sonra, idareci ve aydınların bir kısmında oluşan, Batı'yı siyasi olarak eşit sayma ve hatta bazı yeniliklerden faydalanma bakımından, Batı'ya muhtaç olduğu fikrinin yayılması, devletin son yüzyıllık ömründe yaşayacağı gelişmelerin önünü açmıştır. 19. yüzyıla kadar askerî ve teknik yeniliklerden faydalanma girişimi, zorluklar ve karşı çalışmalara rağmen devam etmiş ve bu yüzyılda başka alanlara da kaymıştır. Batılı devletlerde devamlı eîçiliklerin kurılması, eğitim, idare ve maliye alanında batı örneklı yeniliklerin yapılması, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, Osmanlı toplumunun sosyal ve kültürel yapısında değişikliklere neden olmuştur. Artık batı yaşam tarzı, batılı düşünceler toplum bünyesine girmeye başlamıştır.

Avrupa'da eğitim görmüş kişilerin, orada etkilendikleri yaşam tarzını ve kültürel değerleri yurda taşımaları, toplumda etkili olmuştur. Bu etkilerin en önemlilerinden biri de Fransız İhtilâli'nin yaydığı eşitlik, adalet ve hürriyet fikirleridir. Bazı idarecilerin "fesatça düşünceler, çılgınlık ve şeytan fısıltıları olarak değerlendirdikleri"¹ bu fikirler yeni kuşak gençler arasında rağbet görmüştür.

Osmanlı Devleti'nde iktidarı; Padişah, şeyhülislam ve divan üyeleri (sonraları nazırlar), muhalefeti ise ordu ve ulema temsil ederdi. Bu muhalefet modern anlamda iktidarı takip ve frenleme fonksiyonundan uzaktı ve hatta zaman zaman çeşitli olaylarda olduğu gibi, menfaat ve kişisel kaygılarla yapılan tepkiler şeklinde ortaya çıkıyordu. II. Mahmud Dönemi'nde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve ulemanın devlet idaresi üzerindeki etkisinin azaltılması muhalefet fonksiyonunu ortadan kaldırdı.

II. Mahmud ve Tanzimat Dönemlerinde merkezi otoritenin güçlendirilmesi, icraatlardaki denetim yoksunluğu, yeni uygulamaların ortaya çıkardığı rahatsızlık, (vatandaşlar arasında eşitlik prensibi ve diğer uygulamalara tepkiler) toplumda, bir muhalefet organı eksikliğini hissettirdi. Bu düşünceye, bir de batıda eğitim görmüş, batı kültüründen etkilenmiş genç kuşak aydınların sahip olduğu -aralarındaki birçok farka rağmen- yeni bir devlet idaresi şekli oluşturulması fikri eklendi. İşte bu durum, Osmanlı toplumunda bazı oluşumlara zemin hazırladı.

* Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

¹ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK Yay., Ankara, 1996, s.129-131.

Kişisel kaygılarla yapılan suikast girişimleri bir tarafa bırakılırsa, 1859'da meydana gelen "Kuleli Vakası" önemli bir gelişmedir. Hakkında yapılan; bir programa ve teşkilata sahip olup-olmaması, devlet idaresi için fikir olarak köklü değişiklik içerip-içermemesi gibi tartışmalara² rağmen bu olay, daha sonra kurulacak olan cemiyetlere ilham kaynağı ve başlangıç olması açısından önemlidir³. Ülema ve askeriyeden bu olaya katılan birçok kişi "Devletin şeklini değiştirmeye, usul ve kanunları bozmaya teşebbüs" suçundan çeşitli cezalara çarptırılmıştır.

Kuleli Vakası'nın bu şekilde sonuçlanmasına rağmen, aydınlar arasındaki hürriyet-müsavat-uhuvvet temelinde dayanan yenilikçi fikirler giderek yaygınlaşmaktaydı. 1840'ta yayın hayatına başlayan *Ceride-i Havadis*, 1860'ta yayınlanmaya başlayan *Tercüman-ı Ahval* ve bundan ayrılan *Şinasi*'nin 1862'de çıkarmaya başladığı *Tasvir-i Efkâr* gibi özel basın kuruluşları, yenilikçi fikirlerin yayılmasında etkili oldu⁴. Bunlardan özellikle *Ceride-i Havadis*'in matbaası, bir "encümen-i üdeba" gibi çalışmakta ve sonradan "Jön Türk" adını alacak gençlerin uğrak yeri olmaktaydı⁵. Daha sonra 1867'de Ali Suavi'nin çıkardığı *Muhbir*'in de katılması, bu gazetelerde idarenin icraatlarının eleştirilmesi ve zaman zaman idare sistemi ile ilgili fikirlerin, ima yoluyla da olsa yazılması sonucunda, idare bazı tedbirler aldı. Bu nedenle gazeteler zaman zaman kapandı, yayın hayatına ara verdi veya yurtdışına çıktı⁶.

Basında ve edebiyat eserlerindeki hürriyetçi gelişmelerin yanında, idari sistemde yapılacak değişikliklerin eylem yolu ile gerçekleştirilmesi için de çalışmalar yapılmaktaydı. Bu çalışmalarda, yetiştirme tarzı, faaliyetleri ve fikirleri ile öne çıkan bir isim vardı. Sağır Ahmed Beyzade Mehmed Emin Bey.

Mehmed Emin Bey 1843'te⁷ İstanbul'da doğdu. Babası Posta ve Telgraf eski Nazırlarından Ahmet Şükrü Bey (ölüm tarihi 1878), dedesi Gürcü

² Uluğ İğdemir, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, TTK Yay, Ankara, 1937, s.30 vd; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri*, VI, s.95-97; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Arba Yay., İstanbul, 1995, s.85-91; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yay., İstanbul, 1996, Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, Baha Matbaası, İstanbul, 1956, s.49-53; Muammer İzzet, "Kuleli Vak'ası", *Hadisat-ı Hukukiye ve Tarihîye Mecmuası*, Cüz:4, (1 Temmuz 1341), s.17-24; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1945, s.6-9.

³ Enver Ziya Karal, VI, s.95-96; Tarık Zafer Tunaya, s.89-90.

⁴ Erik Jan Zürcher, *Moderleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s.103; Bernard Lewis, s.145-149.

⁵ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, 1930-1942, s.1021.

⁶ Erik Jan Zürcher, s.103; Bernard Lewis, s.145-149.

⁷ Asıl adı Mehmed olup, Emin ismi, dedesi Necip Paşa'nın kayınpederi Yeniçeri Ağa'sı Emin Ağa'dan miras kalmış olabilir. Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, I. Maarif Mat., İstanbul, 1944, s.418

hanedanından olup, Bağdat, Basra, Musul Valilikleri ve Baruthane Nazırlığı yapmıştır. Mehmed Bey, İstanbul'da büyük kardeşi Ali Haydar Bey'le** birlikte Süleymaniyeli Kamil Efendi'den Farsça öğrendikten sonra, öğrenimine Paris'te devam etmiştir. İstanbul'a döndükten sonra Fatih Medresesi'nde ve Hariciye Nezareti Tercüme Odası'nda çalışmaya başlamıştır⁸.

Osmanlı toplumundaki mevcut huzursuzlukları Tanzimat ve isiahat Fermanlarının çözememesi, Kırım Savaşı ve savaşın getirdiği sorunlar, artan dış borç ve bunun toplum üzerindeki etkileri çeşitli toplum kesimlerinde olduğu gibi aydınlar arasında da tartışılmaktaydı. Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışı, halk tarafından iyi karşılanmışsa da sorunlara çare olamamıştı. Memleketin kötü gidişine çare aranmaktaydı. Herkes "bu gidişten nasıl kurtulunur?" sorusuna cevap aramaktaydı. Bu gidişin sorumlusu olarak; Mustafa Reşit Paşa ve onun yetiştirdiği Ali ve Fuad Paşaların, Padişah'ı bir tarafa bırakarak gerçekleştirdikleri herhangi bir denetimden uzak kişisel icraatları gösterilmekteydi. Bu icraatlar basında da eleştirilmekteydi.

Kurtuluş için kendi aralarında çareler aramakta olan Osmanlı aydınları, İstanbul'un çeşitli semtlerindeki Sami Paşa Konağı, Subhi Paşa Konağı, Veliabd Murad Efendi Köşkü, Sağır Ahmed Bey Yalısı, Prens Fazıl Mustafa Paşa Konağı gibi mekanlarda toplanmakta görüş alışverişinde bulunmaktaydılar⁹.

Mehmed Bey, evlerindeki toplantıların yanısıra, değişik kıyafetlerle Fatih Medreseleri'ni dolaşarak: "Devlet ve millet batıyor, sizin gibi erbab-ı haysiyet ve namusun gayret etmesi elzemdir. Birlikte çalışalım, devleti kurtaralım" gibi sözlerle başkalarını etkilemeye ve onları kendi faaliyetleri içine çekmeye çalışıyordu¹⁰.

Mehmed Bey'in yakın arkadaşları arasında Kayazade Reşad, Menapirzade Nuri, Subhi Paşazade Ayetullah gibi isimler vardı. Çeşitli vesilelerle Namık Kemal ve Refik Bey de toplantılara katılmaktaydı. Bu arkadaşlar, 1865 Haziran'ın bir Cumartesi akşamı, Yeniköy'deki Ahmed Bey'in Yalısı'nda biraraya gelmişler ve ertesi günü (Pazar) Belgrad Ormanı'nda bir piknik toplantısı yapılmasını kararlaştırmışlardı. Bu toplantıya Ayetullah Bey, İtalyan Karbonari ve Lehistan gizli cemiyetleriyle ilgili kitaplarla katılmıştır. Bu

⁷ İbnülemin Mahmut İnal, Son Asır Türk Şairleri, s.942. Yazar, dipnotta bu tarihin 1846 da olabileceğini kaydeder. Mithat Cemal Kuntay 1843 tarihini doğrulamaktadır. Bkz.Mithat Cemal Kuntay, I, s.376.

⁸ Mehmed Bey'in ağabeyi Ali Haydar Bey'in bir hal tercümcisi, İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Son Asır Türk Şairleri adlı eserinde (s.573 vd) mevcuttur.

⁹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, s.942

⁹ Mithat Cemal Kuntay, I, s.292-293.

¹⁰ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, s.943.

toplantı. “Yeni Osmanlılar” adını alacak olan cemiyetin kuruluşu olarak kabul edilmektedir¹¹.

Toplantıda Karbonari Cemiyeti Nizamnamesi örneğinden esinlenilerek bir program hazırlanması, üye kayıtlarının ve üyeler arasındaki irtibatın temini, reislerin seçilmesi ve meşrutiyet isteğini içeren bir “arıza”nın Padişah’a sunulması gibi konuların görüşüldüğü kaydedilmektedir¹².

Belgrad Ormanı’nda yapılan ve cemiyetin temellerinin atıldığı bu toplantıdan sonra, cemiyet üyeleri faaliyetlerini basında, resmi ve özel mekanlarda yapılan sohbetlerle devam ettirmişler ve sayılarını arttırmaya çalışmışlardır. Cemiyetin adının “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” olarak bu dönemde kullanılmadığı anlaşılıyor. Fakat bu durum, yani ismin kullanılmaması ve makalenin devamında bahsedileceği üzere: üyelerin Paris’e varmalarından sonra 1867’de kullanılmaya başlanması, cemiyetin de ilk defa 1867’de Paris’te kurulduğu görüşüne neden olmuştur¹³.

“Yeni Osmanlılar” adının, ilk olarak Paris’te Haziran 1867’de kullanıldığı başka kaynaklarca da doğrulanmaktadır. Nitekim Mehmed Bey de makalesinde “Paris’e vusulümde Yeni Osmanlılar nam bir cemiyet teşekkül etti, ben de içindeydim” demektedir¹⁴. Bununla birlikte cemiyetin temellerinin atılması, 1865’teki toplantıda gerçekleştirilmiştir. Adı anılmadan veya başka adlar ile bu cemiyet, 1865-1867 arasında İstanbul’da faaliyetini devam ettirmiştir. Nitekim Ebüzziya Tevfik, kendisinin de bu toplantıdan 5 ay sonra bu kişilerin arasına katıldığını, 13 ay sonra da cemiyete 105. üye olarak ve 15’nci 7’li grubun lideri olduğunu kaydeder. Cemiyet nizamnamesi hazırlanma işinin Ayetullah Bey’e verildiğini kaydeden yazar, kuruluştan itibaren yaklaşık iki yıl geçtikten ve amaca (meşrutiyet) dakika dakika yaklaşılırken, bir tutuklama olayının meydana geldiğini belirtir¹⁵. Bu Haziran 1867’de ortaya çıkarılan suikast ve “Meslek Cemiyeti” olayıdır.

1865-1867 yılları arasında cemiyetin kullandığı isim meselesine gelince, bu konuda değişik kayıtlar mevcuttur. Suavi ve Namık Kemal’i, Avrupa’ya gitmeden önceki birleşme noktalarını komite. (yani Yeni Osmanlılar Cemiyeti) olarak kaydeden M.Cemal Kuntay, Suavi’nin cemiyeti, Muhbir’de “Serbazlık

¹¹ Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi I, (Yay.Haz.Ziyâd Ebüzziya), s.77-82; Tanık Zafer Tunaya, s.91-5.

¹² Ebüzziya Tevfik, I, s.83-89.

¹³ Enver Koray, “Yeni Osmanlılar”, Belleten, c.XLVII, Sayı:186 (Nisan 1983), s.567-569. Enver Koray, “Yeni Osmanlılar”, 150. Yılında Tanzimat (Yay.Haz.Hakkı Dursun Yıldız), TTK.Yay., Ankara, 1992, s.551-552.

¹⁴ Mehmed, “Keşf-i Zamir” İnkılâb No:1 (28 Nisan 1870), s.4.

¹⁵ Ebüzziya Tevfik, I, s.82-89.

Talebi İçin Ehli İslamdan Bir Cemiyet” olarak yazdığını, Namık Kemal’in de aynı cemiyeti, “Türkistan’ın Erbab-ı Şebabı” olarak yazdığını belirtir. Yani cemiyetin adı henüz “Yeni Osmanlılar” değildir¹⁶. Nitekim Namık Kemal bir başka makalesinde de bu ismi teyid etmektedir. Makalenin tarihi, 23 Şubat 1867’dir¹⁷. Bu da, Namık Kemal İstanbul’da iken de cemiyetin varlığına delalet eder.

Cemiyete verilen bazı isimler (yurt içinde ve dışında) şunlardır: 1-İttifak-ı Hamiyyet, 2-Jeune Turques, 3-Türkistan’ın Erbab-ı Şebabı, 4-Yeni Osmanlılar¹⁸ Cemiyete verilen “İttifak-ı Hamiyyet” ismi ile ilgili olarak, bunun yanlış olarak Mehmed Bey’in kurduğu ihtilalci: “Meslek Cemiyeti”ne verildiğine dair görüşler de vardır¹⁹. Şerif Mardin ve E.J.Zürcher, bu ismi, Yeni Osmanlılar’ın ilk adlarından biri olarak kabul eder. Fakat bu iki yazar da 1867’de suikast olayını yapan cemiyet olarak nitelendirmektedirler²⁰.

Ancak M.Kaya Bilgegil’in arşiv kayıtlarına dayanan araştırması, bu görüşü çürütmektedir²¹. Cemiyete verilen “Jeune Turques” ismi ise başlangıçta batılı yazarlar tarafından kullanılmıştır. Bu isimlendirmede 1830’larda Fransa’da “Jeune-France” İtalya’da “Jeune Italie”, Almanya’da “Jeune Allemagne”, İngiltere’de “Jeune-Angletterre” şeklindeki oluşumlara, yapılan nitelermelerden esinlenildiği anlaşılmaktadır²². Zaten II. Mahmud’dan itibaren Osmanlı’da yapılan yeniliklerden dolayı, Türkiye batıda, Ubcini gibi yazarlar tarafından “Genç Türkiye-Mahmud’un Geri Türkiyesi” şeklinde tanımlanmaktaydı²³.

Daha sonra “Yeni Osmanlılar” adını alacak olan cemiyet üyeleri faaliyetlerine devam ederken, Mehmed Bey’in başını çektiği bir grubun ayrıyeten ihtilalci, yani eyleme yönelik bir faaliyeti 1867’de ortaya çıkarılıyor. Mehmed Bey, Fazıl Mustafa Paşa’nın kethüdası Azmi Bey, Ayetullah Bey, Namık Kemal’de dahil olmak üzere toplam 38 kişi, 2 Haziran 1867’de Veli Efendi Çayırı’nda bir toplantı yaparlar. Toplantıda, Padişah’ın Bab-ı Ali’ye geleceği gün, cemiyet üyelerinin Ayasofya Camii’nde toplanmaları, namazdan sonra bir hocanın, cemaate işin dini yönünü anlatan meşrutiyet konulu bir konuşma yapması ve topluca Padişah’a “meşrutiyet” isteğini içeren bir arıza

Mithat Cemal Kuntay, i, s.470.

Mithat Cemal Kuntay, I, s.291; Şerif Mardin, s.47.

Mithat Cemal Kuntay, I, s.289.

M.Kaya Bilgegil, Yakınçağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I, Yeni Osmanlılar, Baylan Matbaası, Ankara, 1976, s.400.

Şerif Mardin, s.17-18; Erik Jan Zürcher, s.105-106.

M.Kaya Bilgegil, s.400.

Ihsan Sungu, Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, İstanbul, 1940, s.1.

Şerif Mardin, s.30-51.

Bugünkü Veli Efendi Hipodromu’nun bulunduğu yer.

sunulması ve gösteri yapılması gibi konular görüşülür ve karara bağlanır²⁴. Ebüzziya Tefvik'in kendisinin de katıldığı toplantı ile ilgili bu anlatımları, M.Kaya Bilgegil'in araştırması ile ortaya çıkan resmi belgelerdeki bilgilerle benzerlikler içermektedir. Suikast konusu hariç olmak üzere: Ayasofya'da toplanma, arıza takdimi benzer unsurlardır. Resmi kayıtlarda işin bir de suikast yönü vardır.Toplantının ihbar edilmesi ve ihbar eden kişi ismi de benzerlikler arasındadır. Bu toplantı ile ilgili olarak verilen başka kayıtlar da mevcuttur.

Toplantıya katılanlardan Subhi Paşazade Ayetullah Bey, olayı başka şekilde anlatmaktadır. Onun anlattıklarından bahseden amcası Samipaşazade Hasan Bey, bir mektubunda, Namık Kemal'in bu zümreye hadisatın cereyanı gereği katıldığını, Namık Kemal, Ziya Bey (sonra Paşa) ve Suavi'nin cemiyete (Meslek Cemiyeti) dahil olmadığını, cemiyetin elebaşısının Mahmud Nedim Paşa'nın yeğeni Mehmed Bey olduğunu, mali ve siyasi işleri Mustafa Fazıl Paşa'nın kethüdası Azmi Bey'in yürüttüğünü, toplantıda (Veli Efendi Çayırı Toplantısı) Heyet-i Vükela'nın toplantı halinde olduğu sırada 40 fedai ile basılması ve öldürülmeleri, sonrasında Mahmud Nedim Paşa'nın sadarete tayini gibi konuların görüşüldüğünü kaydeder. Ayetullah Bey baskın hakkındaki konuşmaları eleştirince, Mehmed Bey'in, "bu cemiyete pederiniz de dahildir" demesi üzerine toplantıyı terk ederek, evde olayı babasına (Subhi Paşa) anlatır. O da Serasker Mehmed Rüşti Paşa'ya anlatınca, hükümet durumu öğrenmiş ve tertipçilerini takibe başlamıştır²⁵. Bu toplantıları Yeni Osmanlılar'a mal eden Abdurrahman Şeref Bey, toplantıda sadarete tayin meselesinin ortaya çıktığını, Mehmed Bey'in amcası Mahmud Nedim'i, diğer bazıları Ahmed Vefik Efendi'yi önerdiklerini ve kesin bir karara varamadıklarını kaydeder²⁶. Bu toplantıarda Mahmud Nedim Paşa'nın Sadareti meselesinin tartışıldığından Said Paşa da bahsetmektedir²⁷.

Yeni Osmanlılar'la ilgili olarak derinlemesine bir araştırma yapan Profesör M.Kaya Bilgegil, Osmanlı ve Fransız arşivleri ile dönemin basınına dayanarak yaptığı araştırmasında önemli bilgiler vermektedir. Bu eserden Sağır Ahmed Beyzade Mehmed Bey'in önderliğinde "Meslek" adınca gizli bir cemiyet kurulduğu, program yerine geçen "Mesleknâme" adında broşürler hazırladığı,

²⁴ Ebüzziya Tefvik, I, s.102-104.

²⁵ Sami Paşazade Hasan "Yeni Osmanlılar", Hakikat-ı Hukukîye ve Tarihiye Mecmuası, Cüz.2, (1 Mayıs 1341), s.3-6. Burada, Ahmed Vefik, Subhi ve Ziya Beyler (sonradan her üçüde paşa) aralarında hükümeti eleştirmekle birlikte böyle cemiyetleri tasvir etmedikleri kaydedilir, s.6.

²⁶ Abdurrahman Şeref, Tarih Söyüşleri (Müşahabe-i Tarihiye), Sadıçtıstiren, Mübcecei Namı Duru, İstanbul, 1980, s.133-134.

²⁷ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, I, Dergah Yay., İstanbul, 1982, s.265-266.

üye kaydı ve para toplandığı anlaşılmaktadır. Cemiyetin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, tutuklanan üyelerden Meclis-i Vala katiplerinden Salim Efendi ifadesinde, bir yıl önce cemiyete girdiğini söylerken, aynı daire serhulefası İsmail Hakkı Efendi ise cemiyet 17 ay önce Mehmed Bey'in teşviki ile girdiğini ifade etmiştir²⁸. Buna göre: "Meslek Cemiyeti" 1866 yılından önce kurulmuş olmalıdır. Mehmed, Nuri, Reşad Beylerden başka Medrese Hocası Veliyüddin gibi ilmiyeden ve askeriyeden birçok kişinin bu cemiyete dâhil olduğu, cemiyet üyelerinin, yeni üye olacaklara cemiyeti tanıtırken abartılı olarak önemli kişilerin (Namık Kemal, Ziya Subhî Beyler, Hüseyin Daim Paşa vs.)'de üyeler arasında olduğu propagandası yaptıkları görülmektedir. Mühimme-i Mektume Defteri'nde kayıtlı mazbataya (bu cemiyetin yargılanmasına dair) göre, çeşitli yerlerde toplantılar yapıldığı; üyelere birer "Meslekname" ve üyelik kartı verildiği, suikası için fedailer toplanması (Hacı Salih Efendi yapacak), Veliyüddin Efendi ve Ekmekçioğlu Medresesi hocalarından İbrahim Efendi'nin millet meclisi açılışı için toplayacakları talebelerle Ayasofya Camii'ne gelmesi, burada toplanıldıktan sonra Meclis-i Has toplantısı günü (5 Haziran 1867) Bab-ı Ali'ye gidilmesi, bir arıza taktim edilecek, çevrede toplananlarla nümayiş yapılmasıyla olaya geniş bir çehre kazandırılacaktır²⁹.

Veli Efendi Çayırı Toplantısı'nın** Ayetullah Bey tarafından haber verilmesinden sonra, 3 Haziran 1867'de hükümet, geniş bir takip ve tutuklama hareketine girişmiş ve olayın tertipçilerinden yakalananlardan 25 tanesi sürgün, küreğe koyma gibi cezalara çarptırılmışlardır. Cemiyet lideri Mehmed ve arkadaşları Yusuf Paşazade Nuri ve İskender Beyzade/Kayazade Reşad Beyler 15'er yıl Akka'da kalebendlik cezası ile gıyaben cezalandırılmışlardır. Yargılama sonucu cezaların infazı yapılmış, infazla ilgili arıza Padişah'ın yurda dönüşünden sonra taktim edilmiştir³⁰.

Hükümet bu cemiyetle ilgili olarak başladığı tutuklamalar çerçevesinde Mehmed Bey'i aramaya başlamıştır. Bu arada babasının yalısı basılmış ve sıkı bir arama yapılmıştır. Oğlunun faaliyetlerinden yeteri kadar bilgisi olmadığı

²⁸ M.Kaya Bilgeçil, s.355-356

Ayetullah Bey'in anlatıklarında Mehmed Bey'in ona babası Subhî Paşa'nın da dahil olduğunu söylenesi bu şekilde açıklanabilir.

²⁹ M.Kaya Bilgeçil, s.355-366.

** Tutuklamaların 3 Haziran 1867'de başlaması üzerine 1 Haziran akşamı Mehmed Bey'in babasının evinde, 2 Haziran'da da Veli Efendi Çayırı'nda piknik toplantısının yapıldığı anlaşılmaktadır.

³⁰ M.Kaya Bilgeçil, s.370-407.

nişanlı Ahmed Bey evinin aranması hadisesini Ali Paşa'ya şikayet etmişse de çoğunun bir cemiyet reisi olarak arandığı cevabını almıştır³¹.

Meslek Cemiyeti ile Namık Kemal, Ziya ve Ali Suavi'nin ilişkileri olmadığı anlaşılmaktadır. Fransız gazetelerinde yayınlanan makaleler üzerine Ziya Bey, 16 Haziran 1867 tarihli La Liberte'de yayınlanan makalesinde bu olayla ilgisinin olmadığını açıklamıştır. Zaten bu kişilerin adları, tutukluların örgüsünde geçmediği gibi³², bu olayla ilgili olarak da takibata uğramamışlardır.

Mehmed Bey, bu cemiyet ile ilgili olarak "İnkılâb"da çıkan makalesinde bunları kaydetmektedir³³:

"Tesisine en ziyade çalıştığım "Üss-ü Medeniyet" nam iade-i hukuk cemiyeti, açılacağı muhik olan adalet mahkemesinde cezası görülmek üzere, ismi hücumla hamiyetkârının mazbutu olan edesizin hıyaneti ile perişan olması üzerine, ileride millete hizmete yine bir fırsat bulurum ümidiyle ihtiyâr-ı diyâr-ı kurbet ederek Paris'e gelmiştim..."

Tutuklamaların başlamasından sonra Mehmed Bey, gözetlenen yalıya gelerek bazı eşya, annesine aid içinde kıymetli taşlar bulunan bir zarf ve tek taşı bir yüzük almış, babasına hiçbir şey bahsetmeden, dadısına durumu anlatmış ve gizlice evden ayrılmıştır. Yeniköy'den Beyoğlu'ndaki Courier d'Orient Matbaası'na gelmiştir. Reşad, Nuri ve Mehmed Beylerin kaçıışı için gerekli paralar, Fazıl Mustafa Paşa'nın adamı Sakakini tarafından hazırlanmıştır³⁴. Ebüzziya Tevfik, birlikte kaçmak için akşama matbaada buluşmak üzere ayrıldıktan sonra gittiği Voyvoda Karakolu'nda, arkadaşı Mehmed Efendi ile görüşmüş ve arkadaşı kendisine, aranan 14 kişilik listeden 12'sinin yakalandığını ve liste başı olan Mehmed Bey'in yakalanmadığını söylemiştir. Mehmed Bey'in eşkali, giyimi ve yaşantısı da açıkça yazılıdır³⁵. 7 Haziran Cuma gecesi Fransız Sefarethanesi'nden izin alındıktan sonra, sabah Fransız "Fraissinet Vapuru"na binen yolcular, 14 Haziran Cuma Günü Marsilya'ya varmışlardır³⁶. Mehmed Bey yurt dışına çıktığında, 24 yaşında ve Sadrazam Mustafa Naili Paşa'nın kızı Salike Hanım'la nişanlı idi³⁷.

İbnütemin Mahmud Kemal Inal, Son Asır Türk Şairleri, s.943-944.

M. Kaya Bilgegil, s.341, 355-399.

Mehmed, "Keşfi Zamir", İnkılâb, No:1 (28 Nisan 1870), s.4. Hükümet mazbatasında da, şahısların yakalanmadan yirmi gün öncesine kadar, cemiyetin "medeniyet, ümraniyet ve insaniyet"le meşgul olduğu tutukluların ifadesine nazaran kaydedilmiştir. M. Kaya Bilgegil, s.361.

Ebüzziya Tevfik, I, s.92-100.

Ebüzziya Tevfik, I, s.106-107.

Ebüzziya Tevfik, I, s.131-132. Eseri yayına hazırlayan Ziyad Ebüzziya, tarihler hususunda tereddütlerini dile getirmektedir (s.132 dipnot). Ahmed Bedevi Kuran, İstanbul'dan kaçış tarihi olarak 17 Mayıs'ı vermektedir. (Bkz. Ahmet Bedevi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul, 1845, s.11.) Rumi ve Efrenci olduğuna dair bir bilgi verilmemekle birlikte tutuklamaların

Suikast ve tutuklama olayından önce gazetelerdeki yazılarından dolayı Kıbrıs Mutasarrıflığı'na tayin edilen Ziya Bey ve Erzurum Vali Muavinliği'ne tayin edilen Namık Kemal'e bir mektup gönderen, Fazıl Mustafa Paşa onları Paris'e davet etti. Bu mektubu Paşa'nın adamı Sakakini adındaki İtalyan, Beyoğlu'nda Courier d'Orient Matbaası'nın sahibi Jean Piyetri'nin ödasında Ziya ve Kemal Beylere verir. (13 Nisan 1867). Bu davet üzerine, Kemal ve Ziya Beyler, Paris'e gitmişlerdir. Bu gidişi, Ceride-i Havadis, 23 Mayıs'ta, "Ziya Bey'in Kıbrıs'ın havasını beğenmediği için istifa ederek, Kemal Bey'le birlikte gittikleri" şeklinde duyurur. Kastamonu'ya sürülen Ali Suavi'yi de Fazıl Mustafa Paşa, Paris'e davet etmiştir. Namık Kemal, Ziya ve Suavi buluştuktan sonra 30 Mayıs 1867'de Paris'e varmışlardır³⁸.

Paris'e gelen Osmanlı aydınları, Prens Fazıl Mustafa Paşa'nın etrafında toplandılar. Burada "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" kuruldu. Aslında bu kuruluş 1865'ten beri süregelen bir oluşumun adının, açıkça kullanılmasına başlamasıdır. 10 Ağustos 1867'de Paris'teki Fazıl Mustafa Paşa'nın konağında bir toplantı yapılır. Toplantıya katılanlar: Ziya, Kemal, Nuri, Mehmed, Reşad ve Rifat Beyler ile Ağah ve Suavi Efendiler. Toplantıda, ilk planda Suavi'nin Muhbir'i çıkarması ve sonra Hürriyet'in çıkarılması ve cemiyet için Ziya Bey'in emrine 250.000 Frank verilmesine karar verildi³⁹.

Mehmed Bey bu kararlarla ilgili olarak, "teşekkül eden Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne, hayırlı bir maksad için çalıştığından dolayı girdiğini, üyelerden Suavi'nin bundan birkaç ay sonra Muhbir'i çıkardığını ve bunun takdir edilecek bir olay olduğunu" kaydeder⁴⁰.

Aralarındaki görüş farkları ve zamanın şartları gereği, Suavi'den ayrı olarak 29 Haziran 1868'de Namık Kemal ve Ziya "Hürriye"yi çıkarmaya başladılar. Londra'da çıkardığı Muhbir'in kapanmasından sonra Ali Suavi, Paris'te Ulum'u çıkarmaya başladı⁴¹.

Mısır Hidivi İbrahim Paşa'nın oğlu olan Fazıl Mustafa Paşa, hidivlik hakkını, Padişah'la olan münasebetleri ve çevirdiği oyunlarla elde eden kardeşi İsmail'e kaptırmıştır. İstanbul'a gelen Fazıl Mustafa Paşa, burada Ali ve Fuad Paşaların icraatlarının aleyhinde olmuş ve "Yeni Osmanlılar" adını alacak olan

³⁸ Haziran 1867'de başlaması nedeniyle bu tarihlendirmede yanlışlık olma ihtimali vardır. Burada tarihler, Ebuzzıya Tevlik'in gün olarak verdikleri tarihlendirilerek verildi.

³⁹ Mithat Cemal Kuntay, c.1, s.376, 483.

⁴⁰ Mithat Cemal Kuntay, c.1, s.426-430, 474-481.

⁴¹ Mithat Cemal Kuntay, I, s.482. Bu eserde, rakamlar birbirini tutmamakla beraber cemiyet üyelerine Fazıl Mustafa Paşa tarafından verilen maaşlara ait listeler de vardır (s.482, 503).

⁴² Mehmed, "Keşf-i Zamir", İnkılâb, No:1, (28 Nisan 1870), s.5.

⁴³ Bernard Lewis, s.153-155.

aydınlarla işbirliği yapmıştır. İstanbul'dan uzaklaştırıldıktan sonra Paris'e gelen Paşa, burada da muhalefetini devam ettirmiş ve Osmanlı aydınlarını toplayarak "Yeni Osmanlılar Cemiyeti"nin reisi ve örgütleyicisi olmuştur. Buradan gönderdiği mektuplar ve 1867 Haziran'ın da Paris'i ziyareti sırasında sunduğu arıza ile Sultan Abdülaziz'e yaklaşan Prens, gezisi sırasında ona eşlik etti ve İstanbul'a döndü. Sultan Abdülaziz'in ziyareti sırasında, Fransa Hükümeti'nin isteği ile Yeni Osmanlılar'dan Reşad, Nuri, Mehmed Jersey'e, Ağâh Kemal, Suavi ve Ziya Londra'ya gittiler. Prens'in dönüşünden sonra O'nun kendilerine tahsis ettiği aylıkları, Mehmed ve Suavi protesto etmiş ve almamışlardır⁴².

Mehmed Bey, Jersey Adası'nda bir müddet kaldıktan sonra Paris'e geri dönmüştür⁴³. Burada bulunduğu sırada Fransızca "Liberte Gazetesi"nde yazılar yazmış ve Almanya ile Fransa arasındaki savaşta (2 Ağustos 1870-28 Ocak 1871)⁴⁴ Fransız ordusunda, arkadaşları Reşad ve Nuri ile birlikte gönüllü olarak savaşmıştır⁴⁵. Mehmed Bey, bu dönemde babasının rahatsızlığından dolayı, hakkındaki mahkumiyet kararını bile bile Cizvit Papazı kılığında İstanbul'a gelmiş ve 15 gün kaldıktan sonra geri dönmüştür⁴⁶. Bu ziyaret sebebinin doğrulatacak bir başka bilgiye sahip değiliz. Ancak, Ebüzziya Tevfik, Mehmed Bey'in Veli Efendi Çayırı Toplantısı'nı ihbar eden Ayetullah Bey'i cezalandırmak üzere İstanbul'a geldiğini, fakat onun suçsuzluğuna ikna olduğu için bu teşebbüsünün neticesiz kaldığını kaydeder. Yazar, bu gelişin tarihi olarak, Hürriyet'in yayın tarihinden (29 Haziran 1868), üç hafta sonrasını vermektedir⁴⁷.

Mehmed Bey de İstanbul'a gidişiyile ilgili olarak: "milletin hukukunu iade ettirmek için bu işi fiilen gerçekleştirmek üzere İstanbul'a gidip ma'lum olan teşebbüsü ettim. Yazık ki reis-i cemiyetin tam icra zamanında döneklığı ve Ağâh Efendi'nin ihbar etmesi o zamanki teşebbüsü akim bıraktı"⁴⁸ şeklinde bilgiler vermektedir.

İstanbul'a geliş olayının zamanı tam resbit edilememekle beraber 1868 yılı Temmuz-Ağustos ayları olmalıdır. 1868 yılı 24-25 Eylül'ünde İstanbul'da

⁴² Enver Ziya Karal, s.305-306; Bernard Lewis, s.152-156; Ulum Gazetesi'nin haberi için bkz. M.Kaya Bilgeçil, s.434-435.

⁴³ Ebüzziya Tevfik, I, s.164.

⁴⁴ Rifat Uçarol, Siyasi Tarih 1789-1994, İstanbul, 1995, s.246-248.

⁴⁵ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, s.945; Ebüzziya Tevfik, II, s.91-92; Mithat Cemal Kuntay, I, s.417. Burada Mehmed Bey'in savaş sırasında çektiği gönüllü Zuhaf Askeri (Fransız Ordusu'nda gönüllü Cezayirli asker) kıyafetli bir resmi de vardır. Ziyad Ebüzziya, Taha Toros'un, Mehmed Bey hakkında bir eser hazırladığını yazar, (Şubat 1974) (c.III, s.401 dipnot). Böyle bir esre ulaşamadık.

⁴⁶ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, s.945.

⁴⁷ Ebüzziya Tevfik, c.I, s.249-258.

⁴⁸ Mehmed, "Keşf-i Zamir", İnkılab, No:1, (28 Nisan 1870), s.4.

Padişah'a karşı Konduri ve Kostaki Altıncı adlı kişilerin giriştiği bir suikast olayı ortaya çıkarılmıştır⁴⁹. Tutuklanan bu iki kişi Bağdad'a sürgün cezasına çarptırılmıştır. Ebüzziya Tefvik, bu kişilerin suç ortağı olarak Hüseyin Vasfi Paşa'nın tutuklu iken kaçtığını ve Altıncı'nın Kıbrıs'a sürüldüğünü kaydeder⁵⁰. Ebüzziya Tefvik'in bu olayla ilgili verdiği bilgiler diğer kaynaklarca teyid edilmemektedir. Aksine Altıncı'nın Bağdad'a sürüldüğü tesbit edilmiştir⁵¹.

Mehmed Bey'in İstanbul'a geliş amacı ve geliş dönemi Altıncı ve Konduri Olayı arasında zaman yakınlığı. Mehmed Bey'in bu olayla bir ilişkisi olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Nitekim M.Kaya Bilgegil de bu ilişkinin olabileceği kanaatindeydi⁵². Hüseyin Vasfi Paşa ve Mehmed Bey'in bu tür olaylara yakınlığı⁵³ ve bu dönemde Paşa ile Mehmed Bey'in arasındaki sıkı ilişkiler, 1870'te "İnkılâb"ı çıkarmaları, bu suikast olayına birlikte katılmış olmaları ihtimalini gündeme getirebilir. Ancak bunun gerçek olup olmadığının doğrulanması için yeni bilgilere ihtiyaç vardır.

Sultan Abdülaziz'e suikast olayı Eylül 1868 sonlarında Fransız basınında yer almaya başlamıştır. Bu haberlerde, olaya Yeni Osmanlılardan bazılarının ve Fazıl Mustafa Paşa'nın adının karıştığı bildirilmektedir. Aslında bu haberler, Mehmed Bey'in, suikaste teşebbüs ettiği ve Fazıl Mustafa Paşa'nın döneklik ettiği ifadesini güçlendirmektedir. Ziya Bey, Fransız gazetelerine yazdığı yazılarla, suikast olayıyla Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin hiçbir alakasının olmadığını, bu iddiaların Yeni Osmanlıların yayınları ile Girit vesair meselelerden dolayı menfaatleri zedelenen Yunanlılar ve dostları Ruslar tarafından ortaya atıldığını ileri sürmektedir⁵⁴.

"Meslek" teşkilatı ile ilgili suçtan dolayı sürgün cezası almasına ve bu son suikast olayı (Eylül 1868) ile ilgili yargılanıp yargılanmadığı bilinmemesine rağmen, M.Cemal Kuntay, Mehmed Bey'in idama mahkum olduğundan

⁴⁹ Enver Koray, "Sultan Abdülaziz'e Karşı Girişilen Bir Suikast Olayı ve Hüseyin Vasfi Paşa", Belleten, c.II, Sayı:199, (Nisan 1987), s.193-204.

⁵⁰ Ebüzziya Tefvik, c.II, s.32 dipnot

⁵¹ M.Kaya Bilgegil, s.452-453.

⁵² M.Kaya Bilgegil, s.453. Yazar Ebüzziya Tefvik'in "...kiraladıkları römorkörü, saltanat kayığı üzerine sevk ile Abdülaziz'i gark etmeğe karar verdikleri sırada tutulmuşlardır." kaydını yazdıktan sonra, faillerin evde yakalandıklarını kaydeder (s.450). Bu nedenle Ebüzziya Tefvik'in yanlışlığını kaydeder. Fakat karar verme zamanı farklı, olay zamanının farklı olmasının mümkün olabilmesi mümkündür.

⁵³ Enver Koray, "Sultan Abdülaziz'e Suikast...", s.198-199. Namık Kemal, bir mektubunda, devici hizmetinde kalsa şu anda müşir olurdu", "Vezarete bir menzili kalmış bir adam" olarak bahsedilen Hüseyin Vasfi Paşa'nın bir işe girişerek, ikbalini teptiğini yazmaktadır. Hüseyin Vasfi Paşa, Padişah'a suikastten Şubat 1869'da tutuklanmış, 38 gün sonra bırakılmıştır. Mithat Cemal Kuntay, i, s.94, 419, 516-517.

⁵⁴ M.Kaya Bilgegil, s.408-434.

bahsetmektedir⁵⁵. İdam mahkumiyetini, İbnülemin de yazmaktadır⁵⁶. Fakat idam kararına sebep olan olay ve mahkeme kararı hakkında yeterli bilgiler yoktur. Haziran 1867 olayından dolayı ise 15 sene sürgün cezası almıştır.

Mehmed Bey, Paris'te bulunduğu sırada cemiyet üyelerinin çıkardığı, gazetelerden ayrı olarak ilk nüshası 2 Safer 1286/15 Mayıs 1869 tarihinde yayınlanan "İttihad" isimli gazeteyi çıkarmıştır. Gazetenin bazı bölümleri Ermenice, Rumca ve Arapça olarak basılmaktadır. İttihad'ın çıkışı, Londra'da yayınlanan Hürriyet'te haber olarak verilmekte ve "cemiyetimiz mütehayyizan-ı azaşından Mehmed Beyefendi'nin himmetiyle "İttihad" namıyla bir gazete daha neşrolunmağa başlamıştır" denilmektedir. Ayrıca gazetenin bazı kısımlarının Ermenice, Rumca ve Arapça olarak yayınlanmasının Türkçe bilmeyen vatandaşların faydasına olduğu vurgulanmaktadır. Mehmed Bey'in direktör olarak belirtildiği gazetede, Mehmed, Nuri ve Suavi imzalı yazılar yayınlanmaktadır. Gazetede yazılarda, hürriyet, musavat meşrutî idare, Osmanî Devleti'ndeki milletlerin arasını telif etme, terakki, irade-i millet gibi kavramlar işlenmektedir⁵⁷. Mehmed Bey'in makaleleri ve görüşleri ayrıca ele alınacaktır.

İttihad Gazetesi'nin yayın hayatına ne kadar devam ettiği bilinmiyor. Bu gazetenin kapanmasından sonra Mehmed Bey, Cenevre'de "İnkılâb" adlı gazete ile yeniden basın dünyasında görülüyor. Mehmed Bey, İnkılâb'ın çıkışı ile ilgili olarak yazdığı makalesinde, Reis'in (Fazıl Mustafa Paşa) izni ve birlikte verilen karar gereğince Hürriyet'in yayımlandığını belirtir ve Reis'in İstanbul'a dönüşünden sonra, adamı Sakakini vasıtasıyla cemiyete (Yeni Osmanlılar) bir mektup yazdığını ve gazetenin tatil edilmesini istediğini yazar. Mektupta; gazetenin yayımının tatiline sebep olarak, Reis'in İstanbul'da izlemekte olduğu politikalara aykırı yayınlar yapılmasının belirtildiğini yazan Mehmed Bey, bekleme politikasına uyarak iki senedir Reis'le (Fazıl Mustafa Paşa) birlikte çalıştığını, beklemekten ise arkadaşların dağılması ve Reis'in Vükelâ ile birleşmesi sonucunun çıktığını, bu nedenle Reis'e bir mektup yazarak ondan ayrıldığını açıklamaktadır⁵⁸. İlk sayısı 28 Nisan 1870 tarihini taşıyan ve 5 nüshası elde edilen gazete Fransızca "La Revolution" kelimesi ve "Organe de la demokratie musulmane" ibaresini taşımaktadır. Gazetenin başlık kısmında isminin sağında, "...zulmedenler; hangi akibete (dönüşe) döndürüleceklerini

⁵⁵ M.Cemal Kuntay, c.1, s.368, 414, 416.

⁵⁶ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, s.945.

⁵⁷ M.Kaya Bilgeçil, s.106-108.

⁵⁸ Meimced, "Keşf-i Zamir", İnkılâb, No:2 (14 Mayıs 1870), s.5.

Gazetenin ilk beş nüshası Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özge Bağış Kütüphanesi'nde mevcuttur.

şakında bileceklerdir"⁵⁹ mealindeki ayet-i kerimenin son kısmının Arapça laiz yer almaktadır. Gazete'de tazallumu içeren her türlü yazı kabul edileceği bildirilmektedir. Yine ilk sayfada gazetenin 15 günde bir yayınlanacağı kaydedilmektedir⁶⁰. Gazetenin diğer ortağı Hüseyin Vasfî Paşa olup, makale de yazmaktadır. Yine gazetede Râtıb, Aristidi, Emir Ayyar imzalı ve ayrıca imzasız yazılarda mevcuttur. Bu imzaların kime ait olduğu bilinmemektedir⁶¹. Gazetenin 4. sayfasındaki "İnkılâb Cemiyet-i Ahrar gazetesidir"⁶² kaydından Cenevre'de Mehmed Bey ve Hüseyin Vasfî Paşa önderliğinde bu isimle bir cemiyet kurulduğu anlaşılmaktadır.

Ali Suavi, İnkılâb'ın 3. ve 4. sayılarındaki "Hürriyet'e Cevab" başlıklı yazının Namık Kemal tarafından yazıldığından bahsetmektedir⁶³. M.Kaya Bilgegil de yazıdaki telkin kudreti, mantık sistemi, tekrirlere yüklenen belâgat, ironik ifadeleri Suavi'nin görüşünü kuvvetlendirdiğini yazmaktadır⁶⁴.

İnkılâb'ın "La Révolution" adıyla Fransızca bir bülteni mevcut olup, Mehmed Bey'in İnkılâb'ın çıkışına dair takdim yazısının çevirisi ve Fransız Demokratları'na başlıklı ve "Komite Adına Ratıb" imzalı bir yazı yer almaktadır⁶⁵.

İnkılâb'ın mevcut 5 sayısındaki bazı makaleler: Başlıksız Yazı (Takdim), Keşf-i Zamir, Hürriyet'e Cevab, Şark Meselesi, Eflatun-i Türk, Biri Meserretli Biri Kederli İki Rivayer (Mehmed), Millete Hitab, Boşnaklara Hitab, İstimdâd (Hüseyin Vasfî), İttihad, Zavallı Ahali, Köylülere (Ratıb), Mükaleme I, II (Emir Ayyar), Mektub (Aristidi), Ratıb ve Emir Ayyar imzaları mahlas olarak kullanılmış olabilir.

İnkılâb'ı çıkarırlar, resmi kanallardan gelen siyasi baskılar ve maddi açıdan zorlukla karşılaşmışlar⁶⁶ ve belki de gazetenin neşrine devam edememişlerdir. Ziya Bey, İnkılâb'ın çıkmasından memnun olmakla birlikte yayınlarını beğenmemekte, Namık Kemal, hem çıkışından hem de yayınlarından memnun olup, babasına mektubunda bu hissini dile getirmektedir⁶⁷.

Mehmed Bey'in bundan sonraki faaliyetleri tesbit edilememekle birlikte, Mehmed Bey'in cezası, amcası Mahmud Nedim Paşa'nın sadareti sırasında,

⁵⁹ Kurân-ı Kerim, Şuarâ Suresi, Ayet:227.

⁶⁰ İnkılâb, No:1, (28 Nisan 1870), s.1.

⁶¹ M.Kaya Bilgegil, s.141.

⁶² İnkılâb, No.1 (28 Nisan 1870), s.4. Böyle bir cemiyetin kurulmuş olduğunu M.Kaya Bilgegil de kaydetmektedir. Bkz.M.Kaya Bilgegil, s.450.

⁶³ Mithat Cemal Kuntay, I, s.501.

⁶⁴ M.Kaya Bilgegil, s.142, 149.

⁶⁵ La Revolution, No.1 (Mai 1870), Ceneve, s.1.

⁶⁶ Mithat Cemal Kuntay, I, s.94, 416, (Namık Kemal'in mektubundan).

⁶⁷ Mithat Cemal Kuntay, I, s.519.

Sultan Abdülaziz'in Beraet Kandili nedeniyle yayınladığı "Afv-ı Umûm?" ile affedilmiştir. Mehmed Bey'in "Meşrutiyet olmadan dönmem" şeklinde amcasına cevap vermesine rağmen, affın ilan edildiği 31.10.1871 ile "İbret" in yayımlandığı 13.6.1872 tarihleri arasında İstanbul'a döndüğü anlaşılmaktadır⁶⁸. İstanbul'a dönüşten sonra nişanlısı Salike Hanım (Sadrazam Mustafa Nailî Paşa kızı) ile evlenmiş ve Şefika, Melek adında iki kızı olmuştur⁶⁹. Mehmed Bey, kanser hastalığı nedeniyle 1874 (Mart-Nisan)'te, çok istediği, uğrunda çok çalıştığı meşrutiyeti göremeden vefat etti, Rumeli Hisarı Kabristanı'na defnedildi⁷⁰.

Namık Kemal, Mehmed Bey'in ölümünü duyunca sarsıldığını, kanının beynine çıkmasından dolayı, kör olma derecesine geldiğini mektubunda yazmaktadır⁷¹.

Eylemci bir kişiliğe sahip olan Mehmed Bey, özgürlük için başka ülke ordusunda gönüllü çarpışmaktan çekinmeyen, Enver Ziya Karal'a göre⁷² cumhuriyetçi bir kişiliğe sahipti.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti içinde birlikte çalıştıkları arkadaşlarından Nuri Bey nauralarında onu, memleketimizde usul-ü serbestinin teessüsünü, tamamıyla milli bir harekete bağlı gören birisi" olarak tanımlamaktadır⁷³.

Mehmed Bey'in Yazıları ve Fikirleri

Mehmed Bey'in sahip olduğu fikirlerini, yazılarından anlamak mümkündür. Yeni Osmanlılar Cemiyeti içinde yer alan, fakat cemiyetin ortak arzusu olan meşrutiyeti kalem ile değil eylem ile gerçekleştirmek için çalışan Mehmed Bey, çeşitli defalar buna teşebbüs etmişse de başarıyı olamamıştır. İstanbul'a aftan sonraki dönüşüne kadar bu ihtilal ve eylem düşüncesini devam ettirmiştir. Hayatının son iki senesinde İstanbul'daki faaliyetleri takip edilememektedir.

Mehmed Bey, eylemci yönü ile diğer üyelerden ayrıldığı için, 1870'te ayrı bir gazete (İttihad) çıkarmıştır. Gazetenin editörü olan Mehmed Bey'in başlıksız bir takdim yazısı, "Usûl-ı Meşveret" ve "İrade-i Millet" başlıklı yazıları, bu gazetenin ilk sayısında yayınlanmıştır.

Gazetenin faaliyet programı niteliği taşıyan başlıksız yazıda, gazetenin çıkış gayeleri dört madde olarak açıklanmaktadır⁷⁴:

⁶⁸ Ebüzziya Tevfik, c.II, s.107, 120; c.III, s.377, s.401-403. İbret'in kapatılması meselesinde Mehmed Bey'i, amcası Mahmud Nedim Paşa'ya aracı olarak görmekteyiz. Bkz. Şerif Mardin, s.75.

⁶⁹ Mithat Cemal Kuntay, I, s.366-367.

⁷⁰ İbnülemin Mahmud Kemal Inal, Son Asır Türk Şairleri, s.945-946; Ebüzziya Tevfik, III, s.292.

⁷¹ Mithat Cemal Kuntay, I, s.418.

⁷² Enver Ziya Karal, c.VII, s.309.

⁷³ Şerif Mardin, s.61.

⁷⁴ M.Kaya Bilgegil, s.123-125.

1. Milletimizin hukuk ve hürriyet ve çeşitliğini ilan etmek.
2. Milletin şimdiki hal ve geleceğini sağlam bir esasa bağlayacak meşruiyet ve nezaret-i umumiyeyi (hükümetin kontrolü) gerçekleştirmek.
3. Vatanın içinde bulunduğu tehlikeleri ortaya koyup, bunlardan korunma çarelerini aramak.
4. Osmanlı toptuluğuna dahil çeşitli milletlerin arasını te'lif etmek.

Milleti için kendini feda etmek, milletin menfaati için fikirlerini ve uyarılarını açıkça ortaya koymak ve idarenin (nazırların) fenahlıklarını eleştirmek her vatan evladının görevidir. Milletin haklarını, hürriyetini ve eşitliğini koruyacak kanun (anayasa), siyasi idarenin kefaleti altına alınmazsa ve hükümet kontrol altına alınmazsa, bu hak ve hürriyetler yok hükmündedir.

Osmanlı toplumundaki milletlerin aralarında iyilik olmazsa, devletten ayrılmaların ve devletin maruz kaldığı tehlikelerin önü almaz. İçeride emniyeti sağlanamayan milletler, dış düşmanların tahriklerine kapılıp, ayrılmaya kalkarlar. İdare-i mutlakaya (mutlakiyet) ve keyfi hareketler ile milletin devamı sağlanamaz.

Hürriyet olmadan terakki sağlanamaz, terakki edemeyenler terakki edenlerle birlikte yaşayamaz. Vatandaşlık görevlerini yapanlar, hangi millet ve mezhepten olursa olsun hürdür ve eşit hakka sahiptir.

Hükümetin icraatlarını kontrol etmek, vatandaşların hak ve hürriyetlerini korumak için tüm milletin seçtiği azalardan oluşan bir şura (meclis) olmalıdır. Yapılacak her kanun bu millet temsilcilerinin tasdikinden geçmelidir.

Hakimler, azledilmekten emin olmalı ve bütün mahkemelerde her çeşit dava görülmelidir (hukuk birliği). Yargılanmadan hiçbir kimseye ceza verilmemelidir. Memlekette kanunlar hakim olmalı, memurlar mesul (sorumlu) olmalıdır.

Efkâr-ı umûmiyenin ilan vasıtası olan basın, ticaret ve sanayi de serbest olmalıdır.

Mehmed Bey: "Usul-i Meşveret" adlı makalesinde özetle şu görüşlerini dile getirmektedir⁷⁵:

Millet seçtiği vekiller vasıtasıyla kanunun tayin eylediği vazife dahilinde özel işlerini engelsiz yerine getirir, halkın oybirliği ile veya çoğunlukla kabul ettiği istekleri kanun olarak "Düstur"a girer.

⁷⁵ M.Kaya Bilgeçil, s. 128-129.

Yapılacak işler millet menfaatine yapılır. Hükümetin gücü aslında “millet iradesi”dir. Millet iradesi bir şûrâda toplanır. Hangi isim ve maksatla olursa olsun hiçbir fırka, milletin umumî reyine tahakküm edemez.

Şeriat sabibi (Halife-Padişah) milletle irtişareyle emredildi (yani millete danışmak dinin emridir). Bütün medeni devletler bu usulü kabul ettiler. Buna dayanmayan idareler, idare değil, zorbalıktır. Zorla, milletin hürriyetini elinden alan idareler, yıkıma mahkumdur.

Mehmed Bey’in “İrade-i Millet” yazısında dile getirdiği görüşleri ise şöyledir⁷⁶:

Ne mutlu insan neslinin bu asrına ki, bir fert, millet hakkında keyfince kararlar alamıyor ve memleketler hükümdarın çiftliği bilinmiyor, milletin mülkü biliniyor. Artık millet koyun sürüsü gibi alınıp satılmıyor. Her milletin bir devleti var, hükümet o devlet idaresinin yansımasıdır.

Her hükümdarın bir şehre sahip olduğu İtalya’da uyanan milli birlik bilinci ile yeni bir hükümet kuruldu. Millet, istediği şeyi yapar ve hiçbir kudret onu engelleyemez. Bakınız İtalya’da hükümdarlıklar yıkıldı, millet iradesi ortaya çıktı, mülk sahibine geri döndü.

İspanya’da kraliçe millet iradesini inkâr etti, uyarılara kulak vermedi. Sonunda tahtından atıldı ve Fransa’ya geldi. O zaman akli başına geldi.

Hâlâ vatanları kendi mülkü, insanları köle sanan idareciler, İtalya ve İspanya örneğinden ders alsınlar. Milletlere farklı muamele yapılmamalı, Bulgarlar’a da diğer milletlere verilen milli haklar (ruhani reislerini seçme. okul açma vs.) verilmelidir.

Mehmed Bey, İnkılâb’ın ilk sayısında yer alan başıksız yazısında⁷⁷, basının milletin eskâr-ı umumiyesini yansıtmamasından dolayı önemli olduğunu ve gerekli serbestliğe sahip olmasını savunmaktadır.

Bir memlekette serbestlik ne kadar az olursa, ahâlisinde serbestlik arzusu o kadar çoğalır. ceza ne kadar şiddetlenirse halk o kadar kuvvetlenir.

Basında eleştirilen idare, basını te’dir etmeye kalkar. Bir zaman gelir, usanan iktidar basına serbestlik verirse de iş işten geçer. Milletin fikirlerini yansıtan basın, katlandığı fedakarlıklarla büyür, saltanatın belalarını defedecek kuvvet kazanır. Basın bugün bu kuvveti kazandığı için, zalimlerden milleti kurtarmak için bu gazete çıkmaktadır. Adı “İnkılâb” kondu.

Bir hükümetin mahvolma zamanı gelince, Allah onun idarecisinin aklını alır. Bugün boş işlerle uğraşan Padişah, milletin haklarına riayet etmemektedir. Bu

⁷⁶ M.Kaya Bilgegil, s.131-133.

⁷⁷ İnkılâb No:1 (28 Nisan 1870), s.1-2.

nedenle hilafeti sakıt ve hal'i vacibtir. İdare, zalim ve hatta bazıları haindir. Devlet borç batağındadır, içeride emniyet yok. terakkî yoktur. Bunlar gerçektir ve inkılâb için kesin lüzum görülmüştür.

İnkılâb, namuslular üzerinde edepsizlerin zulmünü defetmektir.

İnkılâb, zillet-i esaretten kurtulup, hürriyet ve terakki nimetine nail olmaktır.

İnkılâb, milletin umur-ı zatiyesine bizzat nezaret etmesi ve izhar eylediği her bir emeli bir kanun olmasıdır.

İnkılâb, milletin intihab-ı umûmîsine mazhar olmayan bir fırkanın ârâ-yı âmmeye tahakkümüne salabiyeti olmamasıdır.

İnkılâb, adalet, müsavat, uhuvettir.

İnkılâb, selamet, servet, sulh, emniyettir.

İnkılâb fikri, maksadı, çalışmağı, menfaati birleştirmektir.

Hiçbir ahali, inkılâb yapmadan hürriyetini kazanmadı.

Hiçbir cemaat, inkılâb yapmadan terakkî edemedi.

Hiçbir ihtira' (icad, buluş) inkılâbsız edilemedi, hiçbir ilim inkılâbsız ilerlemedi.

Hiçbir kanun inkılâbsız yapılamadı, hiçbir nizam inkılâbsız tesis edilemedi.

Hiçbir idare inkılâbsız ıslah edilemedi.

Inkılâbsız, ticaret ve sanat edilemez ve bu olmadan servet toplanamaz, servet olmayınca da ihtiyaçlar giderilemez. Milletin bekasını emel edenier bir inkılâb yapmaya çalışmalı, zira bir inkılâbın lüzum-ı kat'îsi görüldü.

Mehmed Bey, "Keşf-i Zamir" adlı makalesinde, İstanbul'da ihtilal için yaptıklarını, başaramayınca Paris'e gidişini, burada Yeni Osmanlılar Cemiyeti içindeki faaliyetini, Reis'le aralarındaki fikir ayrılığını ve ayrı gazete çıkarmasının nedenlerini anlatmaktadır⁷⁸.

"Şark Meselesi" başlıklı yazısında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iç isyanlar ve dış düşmanlarla olan sorunlarını anlatan Mehmed Bey, Rusya, Fransa, İngiltere ve Prusya'nın Osmanlı üzerindeki amaçlarını sıralamaktadır. Osmanlı Devleti'nin bu belalardan kurtulması için Türkistan'ın Rusya'nın eline düşmesini önlemeli, Asya'daki müslümanlar üzerinde halifelik nüfuzundan faydalanılmalıdır.

⁷⁸ Mehmed "Keşf-i Zamir". İnkılâb, No:1, (28 Temmuz 1870), s.4; İnkılâb, No:2, (14 Mayıs 1870), s.3; İnkılâb, No:5, (18 Temmuz 1870), s.2.

Mehmed Bey'in imzasını taşımakla birlikte, muhtemelen Namık Kemal tarafından yazılan "Hürriyet Gazetesine Cevab"⁷⁹ adlı makalede, Sultan Abdülaziz ve idarecilerin icraatları ile onları savunan Hürriyet Gazetesi eleştirilmektedir. Halifenin, yaptıklarından dolayı; hilafetinin düştüğü, halifenin icma-ı ümmetle seçilmesi istenirken, Hristiyanlarda olduğu gibi ruhanî liderlik olarak halifelige karşı bulunduğu açıklanmaktadır. "İnkılabın manası siyasette hürriyettir, ahlakta adalet, muâmelatta müsavatta nizam-ı idareyi hukuk ve menâfi-i umumiyye müvazene ettirmek istemektir" denildikten sonra; halifelğin Osmanlı Hanedanı'nda kalması, hanedanın en ekmel ve erşed olanının, milletçe halife seçilmesi, halifenin işleri müşavere ile yapması görüşü dile getirilmektedir. Ayrıca her şahsın kendi nefsinin hakimiyetinin, milletin hakimiyetini doğuracağı vurgulanmakta, milleti zulümden kurtarmak için inkılâb yapılması gerektiği açıklanmaktadır.

Mehmed Bey "Eflatun-ı Türk" adlı makalesinde bu isimle anılan kişi (muhtemelen Agah Efendi) ve idarecilerin icraatları eleştirilmektedir.⁸⁰ Yine Mehmed Bey imzalı "Biri Meserretli Biri Kederli İki Rivayet" adlı yazıda; Mısır'ın, Osmanlı Devleti'nin izni olmadan İngiltere'den borç para istemesi üzerine, Londra Sefiri Müzürüs Paşa'nın yaptığı protesto övülmekte, Paris'te Bogos Nubar Paşa'nın ve Osmanlı Sefiri'nin bulunduğu sofrada Mısır'ın bağımsızlığına şarap içilmesi üzerine, sefirin tepki göstermemesi eleştirilmektedir.⁸¹

Yazarlarında, millet iradesine dayalı bir idare sistemini vurgulayan Mehmed Bey'in, burada kasdettiği milletin, o anda Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan bütün vatandaşlarını kapsadığı anlaşılmaktadır. Niyazi Berkes de Mehmed Bey'in yazılarındaki, millî kelimesinin ulusal anlamında olmadığını savunmaktadır.⁸² Zaten Mehmed Bey, hangi köke ve mezhepten olursa olsun Osmanlı toplumundaki bütün milletlerin arasında bir kaynaşma olması hususunu dile getirmektedir.

Millet iradesine dayanan bir idare, kanun hakimiyeti, basın hürriyeti, vatandaşlar arasında eşitlik, serbest ticaret ve sanatı savunan Mehmed Bey, zamanına göre oldukça ileri bir seviyede fikiriye sahipti. Hatta, muhtemelen Namık Kemal'e ait olan "Hürriyet Gazetesi'ne Cevab" yazısı bir tarafa bırakılacak olursa Mehmed Bey'i "Cumhuriyetçi" olarak nitelenebilir. Bu yazıda savunulan meşrutiyet fikrinin, içinde halifenin bile seçimine başına gelmesi

⁷⁹ Mehmed, "Hürriyet Gazetesine Cevab", İnkılâb No:3, (28 Mayıs 1870), s.1-2; İnkılâb, No:4, (13 Haziran 1870), s.1-2.

⁸⁰ M.Kaya Bilgegil, s.158-159.

⁸¹ M.Kaya Bilgegil, s.160-161.

⁸² Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul (Tarihsiz), s.281.

prensibi ise Roussuo, Kant ve Jellinek gibi düşünürlerin seçim şartına dayanan cumhuriyet tanımlarına göre⁸³ yine Mehmed Bey'in fikirleri "cumhuriyetçi" olarak kabul edilebilir. Ayrıca günümüzde bile adı "cumhuriyet" olarak lanse edilen çeşitli totaliter veya teokratik idarelerin olduğuna bakılırsa, bu fikirler 1860-70'lerde oldukça ileridir.

⁸³ Hanzâ Erođlu, Atatürk ve Cumhuriyet, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989. s.5-6.